Јована Чикић
Снежана Стојшин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за социологију

UDK 314.728:305-
055.2(497.113)
Оригинални научни рад
Примљен: 20.04.2017.
doi:10.5937/socpreg1702236C

ДНЕВНЕ МИГРАЦИЈЕ ЖЕНСКОГ СТАНОВНИШТВА У ВОЈВОДИНИ

Сажетак: Савремена друштва одликује изражена просторна мобилност како људи, тако и робе, капитала и идеја. Мобилност људи појављује се у разноврсним облицима (међународна/локална мобилност, трајне/дневне миграција, туризам и сл.), али је и даље карактерише селективност која обликује различите праксе просторне мобилности како појединаца, тако и група у зависности од макро, мезо и микро фактора. Бројна је социолошка и демографска литература која сведочи о разликама у просторној мобилности између мушкараца и жена уопште, па и на нивоу дневних миграција. У основи њиховог тумачења налазе се концепти родних режима и родних уговора. На овом трагу се анализирају дневне миграције женског становништва у Војводини. Сматра се да су жене слабије просторно покретне од мушкараца на дневном нивоу. Основна претпоставка допуњена је са три додатне: а) постоје разлике према типу насеља у дневној просторној покретљивости жена у покрајини, као и у ужим просторним целинама, б) постоје разлике у дневној просторној покретљивости жена радница и жена које се још школују, в) у посматраном периоду дошло је до пораста дневне просторне покретљивости жена. Дефинисане претпоставке анализирају се на основу резултата пописа становништва у 2002. и 2011. години.

Кључне речи: дневне миграције, родни режим, родни уговори, Војводина, жене

Увод

Један од кључних исхода, али и фактора настанка модерних друштва јесте повећање просторне мобилности. У друштвима данашњице, мобилност постаје толико раширен феномен да неки аутори (Sheller, Urry, 2006; Cohen, Duncan, Thulemark, 2013), сматрају да је управо мобилност кључни појам којим је могуће објаснити карактеристике и начин на који функционишу савремена друштва. Парадигма мобилности „руши“ тзв. седелачки начин размишљања присутан у наукама у којима је простор једна од значајних истраживачких категорија. Уједно, она иде у корак са баумановском флуидношћу савремених друштава.

Поред мобилности људи, постоји и мобилност предмета, идеја, информација па се зато заговара идеја о постојању вишеструких мобилности (Sheller, Urry, 2006: 212). Такође, говори се и о диверзификацији просторне мобилности људи¹ (Schuler et al., 1997). То указује на чињеницу да *„мобилности треба да се проучавају у својој флуидној међузависности, а не у својим појединачним сферама“*. На основу претходног, не чуди што Кoen и Гослинг (Cohen, Gossling, 2015) говоре о хипермобилности у савременим друштвима или о мобилности као начину живота (Cohen, Duncan, Thulemark, 2015).

Просторну мобилност у савременим друштвима карактерише пораст дневних миграција (Partridge, Ali, Olfert, 2010). Дневне миграције су *„двосмерне, учестале, чине главницу дневне животне рутине и састоје се из телесне и/или виртуалне мобилности“* (Kellerman, 2012: 6). Осим пораста броја дневних миграната, уочава се и пораст дужине трајања дневног путовања (како у километрима, тако и у сатима). Дневне миграције анализирају из позиције:

- гравитационих зона и развоја транспортне мреже (Бубало-Живковић, Драгин, Ђерчан, 2009),
- утицаја на појаву индивидуалног стреса (Stutzer, Frey, 2008),
- изложености миграната социјално-еколошким проблемима у зонама гравитације (de Nazelle et al, 2012),
- микроекономских *cost-benefit* анализа приликом доношења одлуке о дневном мигрирању (Ortuzar, Willumsen, 2001; наведено према: Lyons, Chatterjee, 2008: 186),
- узрочно-последичних веза са друштвеним улогама, положајима и односима оних који мигрирају (нпр. породичне, професионалне, суседске и сл.),
- карактеристика оних који мигрирају на дневном нивоу и сл.

¹ Тако, данас говоримо о повратној и неповратној просторној мобилности, мобилности на дужи или краћи рок, мобилности на дужу или краћу дистанцу, економској и ванекономској мобилности (нпр. туризам), добровољној и присилној мобилности.

У вези са последњим, говори се о селективности² дневних миграција. Тако, говори се о разликама међу дневним мигрантима према полу, старости, образовању, економској активности, брачном стању, родитељству, месту порекла, дистанци миграције и сл. Селективност дневних миграција (просторне мобилности, уопште) условљена је како карактеристикама миграната, тако и социјалним контекстом у којем се миграције одвијају. Њиховим пресеком формирају се идентитети (улоге, положаји, очекивања) који обликују праксу просторне покретљивости, али и обрнуто³.

На овом се трагу у раду анализирају дневне миграције жена у Војводини. Полази се од претпоставке да су жене слабије просторно покретне од мушкараца на дневном нивоу. Такође, претпоставља се да постоје разлике у пракси дневне мобилности жена према типу насеља, као и између активних жена и оних које се још школују. Осим тога, сматра се да је у односу на претходни попис (2002) дошло до пораста дневне просторне покретљивости жена у Војводини у целини. Војводина се посматра као релевантан друштвено-просторни оквир за истраживање због карактеристика мреже насеља (Krunić, 2012: 23-24), тенденција промена у образовној структури према полу (Чикић, 2014: 1051), структури радне снаге према полу (Шуљманац-Шећеров, Дурман, 2006), али и отежаног запошљавања жена, и даље присутног традиционализма у подели рада у домаћинству, професионалних аспирација жена и сл.

Капацитет за покретљивост и родни режими као оквир за анализу дневних миграција жена

Модификације друштвених улога и положаја жена у савременим друштвима, као и њихово научно препознавање условили су веће интересовање за истраживање просторне мобилности жена. Истиче се да: а) родне разлике у просторној мобилности имају своје историјско утемељење, б) данас можемо да говоримо о феминизацији појединих облика просторне мобилности (нпр. међународне миграције) и ц) интензитет и дистанца просторне мобилности мушкараца/жена зависе од њиховог социјалног контекста и индивидуалних социјалних шанси, али и типа и узрока мобилности.

2 О селективности (Harris, Todaro, 1970) се, заправо, може говорити као о правилу, осим у случају принудних миграција (нпр. у случају рата, природних катастрофа, колонизације).

3 Мобилност можемо да посматрамо и као индикатор друштвеног положаја. Према Кауфману, Бергману и Џоју (Kaufmann, Bergman, Joye, 2004: 745), „социјалне структуре и (њихова – прим. аут.) динамика су у међузависности са актуелним или потенцијалним капацитетом да промене места ентитета нпр. добара, информација или људи“. Различити статуси повезују се са различитим типовима мобилности, могућностима за мобилност, полазним тачкама и коначним дестинацијама.

Прва истраживања полних/родних разлика у карактеристикама дневних миграната појављују се већ крајем 19. века (Ravenstein, 1885), а посебно се интензивирају последње четири деценије, упоредо са интензивнијим уласком жена на тржиште радне снаге и њиховим значајнијим присуством у систему формалног образовања. Код нас се у оквиру истраживања дневних миграција истраживачи тек делимично интересују за полне/родне разлике у просторној мобилности - то значи да се полна структура дневних миграната помиње, али јој се не придаје посебна пажња (Oliveira-Roca, 1984: 5). Оваква пракса наставља се и у новијим домаћим истраживачким студијама. Међу домаћим ауторима чији се радови могу сматрати непосредно релевантним за анализу пракси просторне мобилности жена издваја се Лукић (Лукић, 2007; Lukić, 2013).

Проучавањем дневне мобилности уочено је да жене дневно мигрирају на краћим удаљеностима и у краћем трајању него мушкараци⁴. Економски разлози, као и брига о породици и домаћинству наводе се као кључни у њиховом објашњењу. У првом случају, то би значило да се положај жене на тржишту рада (слабије плаћени послови, теже проналажење запослења, несигурна плата, привремени послови) негативно одсликава и на њену одлуку и праксу дневног мигрирања. Такође, уочава се да су економске делатности у којима се претежно запошљавају жене (нпр. здравство, образовање, социјална заштита) равномерније просторно дистрибуиране што смањује потребу жена за дневним мигрирањем. У економске разлоге можемо да убројимо и женин однос према сопственој каријери. Он је, између осталог, условљен и жениним, али и партнерским, породичним и ширим друштвеним очекивањима у вези са женином каријером. То је повезано са конструкцијом идентитета жене у одређеном друштву, односно, њеном примарном друштвеном улогом. На овом трагу, истраживачи се позивају на тзв. хипотезу о одговорности у домаћинству (ХОД, енгл. *household responsibility hypothesis*) (Turner, Niemeier, 1997). Хипотеза почива на разликама у дистрибуцији и перцепцији вредности продуктивног/плаћеног и репродуктивног/неплаћеног рада. Према хипотези о одговорности у домаћинству, жене су и даље главни носиоци експресивне функције у породици и репродуктивног неплаћеног рада у домаћинству. То кључно ограничава њихову флексибилност у располагању укупним временом, па тако и временом за дневно мигрирање. Осим тога, уочена је и разлика у коришћењу транспортних средста-

4 Међу истраживачима нема опште сагласности о томе шта се догодило са дневним миграцијама жена у савременим друштвима. Две су опције присутне у литератури: преовлађујућа опција која наглашава да се у савременој пракси дневних миграција жена није ништа суштински променило (горе наведена опција) и алтернативна опција која заговара идеју да се обрт у дневним миграцијама жена (у смислу њиховог изједначавања са дневним миграцијама мушкараца) догодио 1990-их (Doyle, Taylor, 2000).

ва у дневним миграцијама. Жене (посебно оне из нижих друштвених слојева) чешће него мушкарци користе јавни превоз, што додатно ограничава време и дистанцу њихове дневне мобилности (Doyle, Taylor, 2005: 189).

Наведене разлоге слабије и краће дневне мобилности жена могуће је подвести под један заједнички именитељ – капацитет за покретљивост (engl. *motility*). Овај појам обухвата „структуралне и културне димензије покретљивости и активности у којима актуелни или потенцијални капацитет за просторно-социјалну мобилност може да буде остварен на различите начини или да има различите последице у варирајућим социо-културним контекстима“ (Kaufmann, Bergman, Joye, 2004: 750). Капацитет за покретљивост подразумева:

(а) приступ „облицима и нивоима мобилности“ и зависи од инфраструктурне опремљености неког подручја, просторне дистрибуције и концентрације популације, друштвеног положаја појединаца/група;

б) знања и вештине за препознавање и употребу расположивих приступа која обухватају познавање правила кретања, поседовање дозвола за кретање, организацијске способности усмерене на стицање и развијање потребних информација и вештина у кретању, али и физичку способност за кретање;

ц) одобрење за коришћење расположивих приступа мобилности на основу расположивих знања и вештина (у складу са вредностима, навикама, мотивима) (Kaufmann, Bergman, Joye, 2004: 750).

(Не)поседовање капацитета за покретљивост одређује обим, правце и дистанцу дневних миграција становништва. Капацитет за покретљивост може да се тумачи као капитал (Kaufmann, Bergman, Joye, 2004: 752) који произилази из других форми расположивог капитала (нпр. економског, социјалног, породичног), али се и трансформише у друге потребне капитале (нпр. образовни). (Не) поседовање капацитета за покретљивост указује на карактеристике животних шанси и социјалних околности жена које (не)мигрирају које, између осталог, произилазе из обележја родног режима/родног уговора⁵.

5 Поред појма родних режима (Blagojević, 2002: 311), у литератури се среће и појам родних уговора. Појам (engl. *gender contracts*) уводи Хирдман (1990: 16-17; наведено према: Ду, 2011: 67) и дефинише га као систем граница, садржаја и форми о роду. Ду (Ду, 2011: 68) сматра да се концепт родних уговора разликује од концепта родних режима по томе што није статичан, већ подразумева стално преговарање и трансформацију у смислу да слабија страна настоји да поправи сопствени положај. Ауторка (Ду, 2011: 67) истиче да иако родне уговоре „пишу“ мушкарци (као моћнија страна), то не значи да су жене пасивни посматрачи – оне такође учествују у њиховој изградњи у оној мери у којој им позиције моћи дозвољавају. Зато се концепт родних уговора, према Ду (Ду, 2011: 67), може сматрати „средством за мерење ограничења могућности жена“. У раду се користи појам родних режима, с обзиром на то да је реч о појму прихваћеном у домаћој литератури.

Методолошке напомене

Истраживање карактеристика и промена у дневним миграцијама женског становништва Војводине вршено је на основу резултата пописа становништва и домаћинстава у Републици Србији из 2002. (Попис 2002 – књига 14, 2002) и 2011. године (Попис 2011 – књига 11, 2013). Два основна критеријума за дефинисање лица као дневног мигранта су место рада (за активно становништво) и место у којем се лице школује (допунско обележје). Према пописној методологији из 2011. године, под дневним мигрантима подразумевају се *„лица која раде или се школују ван места свог уобичајеног становања, али се свакодневно или више пута недељно у њега враћају... лице (се - прим. аут.) свакодневно враћа у место сталног становања и у случају када је због природе посла одсутно, односно када има смену од 24 сата или чак дводневну смену од 48 сати (нпр. у саобраћајним, здравственим или неким другим службама)“* (Попис 2011 - Књига 11, 2013: 11). У односу на пописну методологију из 2002. године, у 2011. години нема промена тако да се подаци могу сматрати упоредивим (Попис 2011 - Књига 11, 2013: 11). Подаци се приказују и анализирају на нивоу покрајине, као и општина и типа насеља.

Карактеристике праксе дневне мобилности жена у Војводини

Према резултатима пописа из 2011. године, у Војводини свакодневно мигрира 109.265 жена, односно, свака десета жена. Заступљеност војвођанских жена које свакодневно мигрирају у укупном броју жена у Војводини (11%) незнатно је већа у односу на републички ниво (10,3%), а мања једино у односу на регион Шумадије и Западне Србије (11,4%), што може да се објасни разликама у привредној структури ових региона, старосно-полној структури која одређује функционалне контингенте становништва, као и карактеристикама мреже насеља. Унутар покрајине уочава се варијабилност обима дневних миграција жена на нивоу области. Тако је свака трећа дневна мигранткиња (35,5%) из Јужнобачке области што се објашњава израженом привлачношћу Новог Сада као центра ове гравитационе зоне (Savić, 2008: 77).

Резултати пописа у Војводини (43,3%) потврђују налазе ранијих истраживања о слабијој заступљености жена у токовима дневних миграната (Лукић, 2007: 69). Коефицијент феминизације дневних миграната у Војводини (0,762) мањи је једино у односу на Београдски регион (0,803) што може да се објасни концентрацијом економских активности у којима се запошљавају жене,

као и (високо)образовних институција у којима већину ђака/студената чине девојке (Статистички годишњак 2016, 2016: 106), односно, већом укупном моћи привлачења Београда као гравитационе зоне.

Коефицијенти феминизације укупних дневних миграната показују да у већини војвођанских општина претежно мигрирају мушкарци. У свега три општине (Ада, Петроварадин, Сремски Карловци), удео жена и мушкараца у токовима дневних миграната је изједначен. Број општина у којима доминантно мигрирају мушкарци највећи је у случају активних дневних миграната (укупно десет општина). Сасвим другачија слика добија се уколико се посматрају коефицијенти феминизације дневних миграната у образовању – тада у чак 18 војвођанских општина жене чине претежну већину, а у 26 општина је присутна равномерна заступљеност жена и мушкараца у токовима образовних дневних миграната. Феминизација токова дневних образовних миграната условљена је променама у вредновању образовања и приступу образовним институцијама из перспективе рода (Благојевић-Нјусон, 2013: 140). Пораст броја девојчица/девојака које се школују на свим образовним нивоима указује на то да се образовање данас посматра као механизам јачања њиховог културног и социјалног капитала.

Резултати пописа указују на разлике у структури дневних миграната према полу у зависности од тога да ли се ради о економским или образовним мигрантима (Таб. 1.).

Табела 1. Коефицијент феминизације економских и образовних дневних миграната у Војводини

Тип дневних миграната	У оквиру исте општине	У оквиру друге општине исте области	У оквиру друге области	У оквиру друге државе	Укупно
Економски	0,682	0,712	0,517	0,284	0,646
Образовни	1,090	0,997	1,115	1,184	1,065

Извор: Попис 2011; прорачун аутора

Жене чине већину у свим образовним дневним мигрантским токовима у Војводини, изузев миграција у другу општину исте области. За разлику од овог, ниски коефицијент феминизације активних дневних миграната потврђују резултате ранијих истраживања о слабијој заступљености активних жена у дневној мобилности радне снаге (Лукић, 2007: 69) што одговара просторној дистрибуцији занимања које обављају жене (Лукић, 2011: 39), али и каракте-

ристикама њихових улога и положаја изведених на основу родног режима (Šuljmanac-Šećerov, Durman, 2006: 509; Blagojević, 1991: 124-136) што одговара основним премисама хипотезе о одговорности.

Иако нека новија истраживања показују да постоји релативно приближавање образаца дневне мобилности мушкараца и жена (посебно у развијеним друштвима) (Gossen, Purvis, 2005), и даље се истиче да жене чешће мигрирају на краћој просторној дистанци. Ово показују и резултати пописа из 2011. године за подручје Војводине. Скоро половина дневних мигранткиња (47,1%) мигрира у оквиру исте општине у којој имају пребивалиште. Приметне су разлике у обиму дневних миграција активних жена и ученица/студенткиња према дистанци. Међу економски активним дневним мигранткињама, свака друга мигрира у оквиру своје општине, а међу ученицама/студенткињама, то је свака трећа. За разлику од активних жена чија дневна мобилност опада са порастом дистанце, код ученица/студенткиња се јавља обрнута тенденција (Таб. 1.). То је последица разлика у друштвеним улогама ових двају група дневних мигранткиња. Ученице/студенткиње најчешће нису у браку и нису мајке што их у значајној мери изузима из послова у вези са бригом о члановима породице и у домаћинству. Наиме, уз и даље присутан традиционални патријархални образац поделе рада у нашим домаћинствима (Babović, 2009), удате жене и/или мајке су главни (често и једини) извршитељи обавеза око деце и у кући, без обзира на то да ли имају формално запослење или не. Жене у раду у кући проведу и до четири пута више времена него мушкарци (Blagojević-Hjason, 2013: 82). Учествовање у активностима усмереним на задовољавање потреба других чланова домаћинства смањују женино укупно ванрадно време, као и њене капацитети за слободно управљање тим временом. Тиме се смањује расположиво време жене које би она могла да проведе у дневном путовању, уколико то било потребно и/или пожељно.

У односу на претходни период, уочава се пораст дневне мобилности запослених жена у Војводини. Док је 1961. године удео жена у дневним миграцијама активног становништва у Војводини износио свега 14,3% (Лукић, 2007: 70), према подацима последњег пописа, он је чак 2,7 пута већи.

Табела 2. Коефицијенти феминизације дневних миграната у Војводини, према узроцима миграција у периоду 2002. до 2011. године

	2002	2011	2011/2001
Активни дневни мигранти	0.580	0.646	1.114
Ђаци дневни мигранти	1.134	1.090	0.961
Укупно	0.712	0.762	1.070

Извор: Попис 2011; прорачун аутора

У односу на 2002. годину, удео жена у укупним токовима дневних миграната у покрајини увећан је за 15,7%. Уочава се да у односу на претходни попис није било промена у заступљености запослених жена (62,4%) и ученица/студенткиња (37,6%) у дневним мигранткињама у Војводини. Међутим, у посматраном периоду уочава се благи пораст коефицијента феминизације активних дневних миграната (Таб. 2).

Ово указује на пораст значаја економских узорка дневних миграција жена. Разлоге за јачање њиховог утицаја могуће је тражити у: а) делимичној трансформацији родних режима и б) новим стратегијама преживљавања у савременим српским домаћинствима. У првом случају, мисли се на делимичан отклон од традиционалних родно утемељених улога који се јавља међу образованим и млађим запосленим женама. Благојевић-Хјусон (2013: 91) уочава да међу женама *„вредност економске самосталности... расте са образовањем“*, као и важност професионалне каријере. Ауторка истиче да је више образовање жене важан фактор њеног изједначавања вредности породице и посла. Такође, млађе жене, чешће него средовечне и старије, наводе да им је *„посао важнији од породице“* (Благојевић-Хјусон, 2013: 91). У том контексту, образоване и млађе жене сматрају се спремнијим на мобилност. У другом случају, нове стратегије преживљавања подразумевају да се лична и породична одлука о потреби дневног миграирања жене доноси због отежаног задовољавања основних животних потреба. Одлука жене да мигрира на дневном нивоу мање је њен лични избор, а више израз прихватања одговорности за поправљање животног стандарда. Поред тога, стање на тржишту женске радне снаге⁶ (Kolin, Čičkarić, 2010: 105, 108; Nikolić-Ristanović i sar., 2012: 80-125) такође смањује могућност избора радног места жене, те одлука о дневном миграирању често, заправо, бива избор између било каквог посла и искључености из сфере плаћеног рада.

Резултати пописа из 2011. године потврђују и да постоје разлике у структури дневних мигранткиња у Војводини у односу на њихово стално место пребивалишта. Жене из тзв. осталих насеља чине већину како у токовима укупне дневне мобилности у Војводини (59,24%), мобилности запослених жена (59,04%) и мобилности ученица/студенткиња (59,59%). Највише је војвођанских општина (43%) у којима су жене из осталих насеља доминантне (у односу на жене из града) у структури дневних миграната, док у свакој петој општини ове жене чине претежну популацију дневних миграната.

Дневна мобилност жена из осталих насеља пре би се могла окарактерисати као последица нужности, него слободног избора, услед карактеристика руралне

6 Мисли се на слабију понуду послова, ниже плаћене и нестабилније послове, нередовније плате, непуну радно време, понуду послова у “сивој” економији, дискриминацију.

друштвене структуре и одговарајућег руралног родног режима. Наиме, ове жене сматрају се једним од губитника пост-социјалистичке транзиције, с обзиром на то да имају мале шансе за формално запошљавање у руралној економији, углавном су запослене на ниско плаћеним и нестабилним радним позицијама (Bogdanov i sar., 2011: 27-28) или су тзв. помажући чланови у породичним предузећима или на газдинствима (Babović, Vuković, 2008). На ово се надовезује њихово слабо располагање капиталом уопште (Babović, Vuković, 2008: 96-97) што умањује њихове капацитете за предузетништво (Čikić, Petrović, 2012: 346-349). Ово упућује на изражену приватизацију жена из осталих насеља, уз максимално коришћење тзв. женских ресурса, често без адекватне компензације. Актуелни рурални родни режим показује црте ретрадиционализације које се, између осталог, манифестују у пренаглашеном истицању женине улоге у биолошкој репродукцији (Čikić, 2017). У таквим условима, дневна мобилност сеоских жена представља механизам за превазилажење маргинализованог положаја у сфери рада и средство у борби против економског сиромаштва. С друге стране, дневна мобилност ученица/студенткиња из осталих насеља условљена је карактеристикама мреже образовних институција, али и порастом значаја образовања које се међу девојакама које живе у овим насељима, али њиховим родитељима сматра приликом за одлазак из пољопривреде и са села. При томе, уочава се да са порастом дистанце, опада број жена из осталих насеља које дневно мигрирају (Таб. 3).

Табела 3. Однос жена из осталих и градских насеља у Војводини које дневно мигрирају у зависности од дистанце и подтипа мигранткиња

<i>Дистанца</i>	<i>Запослене</i>	<i>Ученице</i>	<i>Укупно</i>
У оквиру исте општине	3,226	7,331	3,910
У оквиру друге општине исте области	0,490	0,840	0,614
У оквиру друге области	0,863	0,751	0,804
У оквиру друге државе	0,245	0,500	0,423

Извор: Попис 2011; прорачун аутора

Резултати пописа указују и на варијације у вредности коефицијента феминизације дневних миграната према типу насеља и дистанци (Таб. 4.).

Табела 4. Коефицијенти феминизације дневних миграната у Војводини према типу насеља, узроку миграција и дистанци

Дневни мигранти према узроку миграција	Дистанца				
	У оквиру исте општине	У оквиру друге општине исте области	У оквиру друге области	У оквиру друге државе	Укупно
Активни дневни мигранти - град	0,836	0,827	0,523	0,345	0,715
Активни дневни мигранти – остала насеља	0,645	0,557	0,511	0,166	0,605
Ћаци/студенти дневни мигранти – град	1,020	1,133	1,201	1,178	1,152
Ћаци/студенти дневни мигранти – остала насеља	0,994	1,094	1,160	0,894	1,052

Извор: Попис 2011; прорачун аутора

Коефицијенти феминизације активних дневних миграната у осталим насељима имају мање вредности у односу на коефицијенте феминизације активних дневних миграната у граду што означава слабију дневну мобилност жена из осталих насеља у односу на жене из града. То је последица чињенице да већина жена из осталих насеља у Војводини нису запослене (Blagojević, 2010: 31). Заправо, активне жене из осталих насеља су најслабије заступљене у токовима свих дневних миграната у Војводини, без обзира на дистанцу и узрок миграција. Уочава се да са порастом дистанце, опада коефицијент феминизације активних дневних миграната, како у осталим насељима, тако и у граду. С друге стране, коефицијенти феминизације ђака/студената који дневно мигрирају показују значајније учешће девојчица/девојака из осталих насеља, а још више из града у овом типу токова дневних миграција што је резултат делимичне трансформације родног режима, али и њихових другачијих улога у породици и домаћинству у односу на активне жене.

Закључна разматрања

Резултати посматраних пописа (2002 и 2011. године) указују на слабију (укупну, економску и образовну) дневну мобилност жена у Војводини. Такође, показано је да жене из осталих насеља и жене из града имају различите праксе дневне мобилности, како у погледу узрока, тако и дистанце – жене из града су

заступљеније у токовима дневних миграција на дужој дистанци, док се дневне миграције жена из осталих насеља посматрају као последица карактеристика руралне друштвене структуре и руралног родног режима⁷. Даље, ученице/студенткиње су заступљеније у дневним миграторним токовима од активних жена, посебно са порастом дистанце дневне миграције што одговара идеји о образовању као каналу вертикалне друштвене покретљивости, али и различитим друштвеним улогама ових жена. Такође, дошло је до благог пораста учешћа жена у дневним миграторним токовима у односу на претходни попис (2002), преваходно због деловања економских фактора.

Резултати истраживања такође упућују на то да је капацитет жена за покретљивост на дневном нивоу условљен обележјима (делимично) трансформисаног родног режима. Отклон од традиционалног родног режима (барем међу онима који су образованији, млађи, урбани) у правцу веће егалитарности родно одређених улога и положаја, али и потреба и ритма њиховог задовољења засигурно мења женине расположиве капитале, па тако и капацитет за покретљивост. Међутим, треба прихватити и могућност да су промене у токовима дневних миграната у Војводини израз нужности која је одређена борбом за економско преживљавање у којој се додатно позива на тзв. женске ресурсе. Ово се посебно односи на дневне миграције жена из осталих насеља. Уједно, резултати указују и на хетерогеност жена као групе дневних миграната.

Потпунији увид у капацитете за покретљивост, као и диференцирање праксе дневне мобилности жена могућ је једино уколико се као додатне варијабле у истраживање уведу и образовање жена, њихова старост, сектор делатности у којем су запослене, дужина радног времена, висина зараде коју остварују, удео женине зараде у укупном кућном буџету, женин однос према професионалном напредовању, брачно стање, број рођене деце, величина домаћинства, карактеристике подела рада у домаћинству и поделе брачне моћи, начин превоза до посла, близина и доступност институција/организација које жени могу бити помоћ у обављању послова око деце и у домаћинству, женин субјективни осећај задовољства (животом у породици, домаћинству, професионалним постигнућем) и сл. Овај комплексан сет варијабли, заправо, би омогућио пружање прецизнијег одговора на питање у којим случајевима је промена праксе дневне мобилности

7 Међутим, закључке о разликама у дневној мобилности жена у савременом српском друштву треба доносити са опрезом с обзиром на актуелну пописну методологију у одређивању типа насеља. Наиме, опште је познато да се у последња три пописа становништва (1991., 2002. и 2011. године) примењује подела на градска и тзв. остала насеља, утврђена према административном/правном критеријуму. Овај критеријум не укључује у дефинисање и разликовање типова насеља неке њихове веома важне структурне и функционалне карактеристике. Стога је могуће да једнострана административна подела насеља на градска и остала утиче на и на саме резултате истраживања, а самим тим и на закључивање о просторној диференцијацији образаца дневне мобилности жена.

жена последица деловања егалитарнијег родног режима, а када је она производ нужности. Тиме би било омогућено развијање како типологије жена дневних миграната, али и опште типологије дневних миграната.

ЛИТЕРАТУРА

- Babović, M. (2009). *Post-socijalistička transformacija i socio-ekonomske strategije domaćinstava i pojedinaca u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Babović, M. i Vuković, O. (2008). *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednih domaćinstava*. Beograd: SeCons.
- Blagojević-Hjerson, M. (2013). *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women.
- Blagojević, M. (2010). *Žene na selu u Vojvodini – svakodnevni život i ruralni razvoj*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost.
- Blagojević, M. (1991) *Žene izvan kruga – profesija i porodica*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bogdanov, N., Tomanović, S., Cvejić, S., Babović, M. i Vuković, O. (2011). *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*. Beograd: UNICEF.
- Бубало-Живковић, М., Драгин, А. и Ђерча, Б. (2009). Гравитационо подручје Новог Сада. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду* 57: 103-121
- Cohen, S. and Gössling, S. (2015). A darker side of hypermobility. *Environment and Planning A*, 47: 1661-1679.
- Cohen, S., Duncan, T. and Thulemark, M. (2015). Lifestyle mobilities: the Crossroads of Travel, Leisure and Migrations. *Mobilities*, 10 (1): 155-172.
- Чикић, Ј. (2014). Образовна структура и постсоцијалистичка транзиција – српско искуство. *Теме* 38 (3): 1037-1057.
- Čikić, J. (2017). Biološka reprodukcija porodičnih gazdinstava: iz perspektive ruralnog rodnoг režima. *Sociologija* 59 (1): 102-123.
- Čikić, J. and Petrović, M. (2012). Participation of women and youth in sustainable agricultural and rural development, in *Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia Strategic Goals Realization within the Danube Region - Preservation of Rural Values*, eds. Drago Cvijanović, Jonel Subić and Andrea Vasile (Belgrade: Institute of agricultural economics): 343-360.
- Doyle, D. and Taylor, B. (2000). Variation in Metropolitan Travel Behavior by Sex and Ethnicity, in *Travel Patterns of People of Color - Final Report*, (USA: Battelle): 181-244.

- Du, X. (2011). *Gender and Diversity in a Problem and Project Based Learning Environment*. Denmark: River Publishers.
- Gossen, R. and Purvis, C. (2005). Activities, time, and travel: Changes in women's travel time expenditures, 1990-2000," in: *Research of Women's Issues in Transportation*, (USA: Transportation Research Board): 21-30.
- Harris J. R. i Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector. *The American Economic Review*, 60 (1): 126-42.
- Kaufmann, V., Bergman, M. and Joye, D.(2004).Motility: mobility as capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (4): 745-756.
- Kellerman, A. (2012). *Daily Spatial Mobilities: Physical and Virtual*. England: Ashgate Publishing Company.
- Kolin, M. i Čičkarić, Lj. (2010) Rodne nejednakosti u zapošljavanju, upravljanju i odlučivanju. *Stanovništvo*, 48 (1): 103-124.
- Krunić, N. (2012). Spatial-functional organization of settlements in Vojvodina. *SPATIUM International review*, 28: 23-29.
- Лукић, В. (2007). Селективност дневних миграната у Србији према полу. *Гласник Српског Географског друштва* 87 (2): 67-77.
- Лукић, В. (2013). Socio-ekonomski aspekti dnevnih migracija. *Sociologija*, 40 (2): 283-298.
- Lyons, G. and Chatterjee, K. (2008). A human perspective on the daily commute: Costs, benefits and trade-offs. *Transport Reviews*, 28 (2): 181-198.
- De Nazelle, A., Fruin, S., Westerdahl, D., Martinez, D., Ripoll, A., Kubesch, N. and Nieuwenhuijsen, M. (2012). A travel mode comparison of commuters' exposures to air pollutants in Barcelona. *Atmospheric Environment*, 59: 151-159.
- Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Nikolić, J. i Šaćiri, B. (2012). *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Oliveira-Roca, M. (1984). Tipovi migracije radnika u Jugoslaviji. *Sociologija sela*, 22 (83/86): 3-16.
- Partridge, M. D., Kamar Ali, Md. and Olfert, M. R. (2010). Rural-to-Urban Commuting: Three Degrees of Integration. *Growth and Change*, 41 (2): 303-335.
- Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2002, Књига 14, 2003, Републички завод за статистику, Београд.
- Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011, Књига 11, 2013, Републички завод за статистику, Београд.
- Ravenstein E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48 (2): 167-235.
- Savić, M. (2008). Potencijalni pravci migracija tipa grad-grad u Vojvodini. *Stanovništvo*, 46 (2): 63-80.
- Schuler, M., Lepori, B., Kaufmann, V. and Joye, D. (1997) *Eine Integrative Sicht der Mobilität. Im Hinblick auf ein neues Paradigma der Mobilitätsforschung*. Bern: Schweizerischer Wissenschaftsrat.
- Sheller, M. and Urry, J. (2006). New mobilities paradigm. *Environmental Planning A*, 38 (2): 207-226.

- Статистички годишњак Републике Србије 2016. (2016). Београд: Републички завод за статистику.
- Stutzer, A. and Frey, B. (2008). Stress that Doesn't Pay: The Commuting Paradox. *The Journal of Scandinavian Economics*, 110 (2): 339–366.
- Шуљманац-Шећеров, М. и Дурман, Д. (2006). Запошљавање и запосленост у Војводини и кретање на тржишту рада. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 121: 503-512.
- Turner, T. and Niemeier, D. (1997). Travel to work and household responsibility: new evidence. *Transportation*, 24 (4): 397-419.

Jovana Čikić

Snežana Stojšin

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Department of Sociology

DAILY COMMUTING OF FEMALE POPULATION IN VOJVODINA

Summary: Contemporary societies are characterised by significant spatial mobility of people, but also goods, capitals and ideas. Mobility of people has various forms (from international to local, from permanent to daily commuting, travel and tourism, etc.). Nevertheless, mobility is still characterised by selectivity which shapes different practices of mobility for individuals and groups, according to the macro, mezzo and micro factors. Numerous sociological and demographic references point out on differences in mobility of men and women. This regards to daily commuting as well. Concepts of gender regimes and gender contracts are standard foundations for the explanation of such variations. Accordingly, we have analyzed daily commuting of female population in Vojvodina. We have argued that women are less commuting than man. Also, we have argued that there are differences in: a) gendered daily commuting practices according to the settlement type, b) daily commuting practices of active women and female pupils/students and c) that there is an increase of female daily commuting practice in comparison to previous census. The assumptions have been analyzed based on the census results in 2002 and 2011.

Key words: daily commuting, gender regimes, Vojvodina, women

ПРИЛОЗИ

Слика 1. Коefицијент феминизације укупних (а), активних (б) и образовних (ц) дневних миграната у Војводини, према општинама (2011)

(а)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора

(б)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора

(II)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора

Слика 2. Дневне мигранткиње из осталих и градских насеља у Војводини, пре-ма општинама (2011)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора

Слика 3. Коефицијент феминизације токова укупних дневних миграната у Војводини према дистанци, по општинама (2011) а) иста општина, б) друга општина исте области, ц) друга област и д) друга држава

(а)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора

(б)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора

(II)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора

(Д)

Извор: резултати пописа, прорачун аутора